

Lärohandledning för

Litterära mästerverk genom tiderna – litteraturhistoria för gymnasieskolan

Av Michael Jay

© Michael Jay, 2012

Materialet tillhör författaren och skyddas av lagen om upphovsrätt. Lärohandledningen får laddas ned fritt. Den får användas kostnadsfritt för verksamhet på gymnasieskolor och högskolor, även av skolor som inte har köpt *Litterära mästerverk genom tiderna*. Vid övrig användning, vänligen kontakta MJ Läromedel. Materialet får inte mångfaldigas i kommersiellt syfte utan författarens tillåtelse. Materialet får inte heller utan författarens tillåtelse läggas upp på andra internetsidor än förlaget MJ Läromedels hemsida.

MJ Läromedel
Tranebergsvägen 9
167 45 Bromma

08-53332557
0735-200402
www.mjlaromedel.se
michael@mjlaromedel.se

MJ
LÄROMEDEL

Om skönlitteratur i ämnesplanen

Kapitlet tar upp vad som står om litteraturstudier i ämnesplanen för svenska – först allmänt om litteraturens roll i svenskämnet, sedan om ämnets allmänna syften och mål, slutligen centralt innehåll och kunskapskrav i respektive kurs – och hur *Litterära mästerverk genom tiderna* lämpligtvis kommer till användning i kurserna. När det gäller kunskapskraven hänvisar jag enbart till betyget A; de lägre betygen ligger ju implicit däri, och undervisningen måste ge eleverna möjligheten att nå det bästa betyget

Till ämnesplanen i svenska finns ett kommentarande material ("kommentarmaterial till gymnasiegemensamma ämnen" på Skolverkets hemsida) som tydliggör särskilda delar, bl.a. uppdelning mellan språk- och litteraturstudier. Den kallas här kort och gott "kommentardelen".

Alla tolkningar av ämnesplanen och annat är författarens. Det står var och en fritt att ha invändningar. Tolkningarna är dock gjorda efter ett minutiöst arbete med läroplanen Gy 2011 i allmänhet och den nya ämnesplanen i svenska i synnerhet. Förhoppningsvis kan de tankar och idéer som presenteras här ligga till grund för goda diskussioner på skolorna.

Allmänt om skönlitteratur i svenskämnet

För de högskoleförberedande programmen har skönlitteraturen fått en större roll i ämnesplanen för Gy 2011 jämfört med den förra läroplanen. Skönlitteratur och litteraturvetenskapliga idéer ska studeras i de tre obligatoriska kurserna *Svenska 1, 2 och 3*. Och fördelningen ska vara lika mellan språk- och litteraturstudier, enligt kommentardelen. Det måste ses som en ökning eftersom litteratur även ska läsas i *Svenska 3*, som nu är på 100 poäng. Dessutom står det i kommentardelen: "Litteraturläsning i svenska 1 är mer betonad än i motsvarande kursplan 2000."

När det gäller litteraturhistorisk förankring finns det inget krav att undervisningen ska följa en strikt kronologisk ordning. Däremot föreskriver ämnesplanen att centrala svenska och internationella verk och författarskap från olika tider och kulturer (av både kvinnor och män förstås) ska behandlas. Dessutom ger kommentardelen möjligheten att ha en kronologisk litteraturhistorisk disposition av undervisningen i skönlitteratur genom alla tre kurserna. Man kan således börja med forntida litteratur i kurs 1 och sluta med nutida litteratur i kurs 3.

En kronologisk uppläggning av litteraturstudierna är något som tycks finnas av tradition, kanske för att tidigare ämnesplaner har föreskrivit det, kanske för att lättare binda förståelsen till ämnet historia. En någorlunda kronologisk undervisning lär, tror jag, hur som helst göra det lättare att förstå äldre texter – både texternas förhållande till det rent mänskliga och förhållandet till samhället och idéströmningar, vilket ämnesplanen föreskriver – eftersom den historiska kontexten blir klarare och eftersom det hela tiden finns ett självklart, naturligt sammanhang (det kontinuerliga tidsflödet) i stället för konstruerade sammanhang.

Oavsett kronologisk ordning eller inte fastslår kommentardelen att kursernas centrala innehåll har olika fokus vad gäller litteraturstudier: kurs 1 fokuserar på det allmänmänskliga i tid och rum, kurs 2 på ett samhällsperspektiv, kurs 3 utgår från ett mer litteraturvetenskapligt perspektiv. Den uppdelningen går väl knappast att följa strikt; alla perspektiv är väl närvarande i alla tre kurser. Och följer man en kronologisk disposition genom alla tre kurser blir det nog särskilt svårt. Men ett mål med de olika perspektiven är, enligt kommentardelen, att elever på yrkesprogram bara

behöver läsa kurs 1, som därför utgår från litteraturens allmänmänskliga perspektiv. Kurs 1 passar yngre elever emedan perspektivet är mindre komplicerat än de två andra perspektiven. Samtidigt fångar kursens innehåll den demokratiska viljan att litteraturundervisningen ska möjliggöra förståelse för andra människor och kulturer – grundläggande kunskaper för alla elever. Perspektiven i kurs 2 och 3 är mer komplexa och avancerade, vilket passar äldre elever.

Exakt vilka litterära verk som ska behandlas preciseras inte i ämnesplanen; i kommentardelen står det rent ut: ”Val av skönlitterära verk och författarskap som studeras hör till det pedagogiska frirummet.” D.v.s. lärarna (och eleverna) får välja själva – i viss mån! Ämnesplanen föreskriver att verk och författare från olika tider och kulturer ska studeras samt centrala svenska och internationella verk och författarskap. Ordet ”centrala” signalerar en viss kanonbildning av klassiska texter, här förstått som en tyst överenskommelse bland författare, forskare, lärare, läroboksförfattare och många andra – inte minst tiden själv som hänsynslöst lägger mycket i glömska men låter som överleva – om vilka författarskap som räknas som centrala att studera, t.ex. Homeros, Sapfo, Sofokles, Ovidius, Kalidasa, Li Bai, Murasaki, Hafiz, Dante, Shakespeare m.fl. Givetvis finns det utrymme för ett bredare kanonbegrepp med vad engelskan kallar minor classics utöver de mest kända författarna.

Här ska emellertid inte någon kanondiskussion föras. Lärare får helt enkelt välja vilka verk som ska behandlas inom ramarna för ämnesplanens föreskrifter om ”centrala verk” samt ”olika tider och kulturer”. *Litterära mästerverk genom tiderna* har medvetet skrivits med rätt stor bredd vad gäller författare och verk från olika tider och kulturer så att möjlighet till variation finns.

En sak kan slås fast. Det finns inget i ämnesplanen som säger att fokus ska ligga på 1900-talslitteratur, något som ibland har tagits för givet; i en del läroböcker handlar rentav halva boken om 1900-talet. *Litterära mästerverk genom tiderna* har en ganska jämn fördelning mellan epokerna; en övervägande del behandlar dock de senaste tre århundradena.

Värt att notera är att kommentardelen uttryckligen säger att det vidgade textbegreppet inte gäller för ämnesplanen utan att olika texttyper i stället har preciserats. Film (och andra medier) är en självklar del av svenskämnet såsom ett berättande medium. Men film ska inte utgöra ett ”underämne” inom ramen för svenskan; film ska i den mån det används integreras i övriga moment.

Svenskämnets syfte och mål vad gäller litteraturstudier

I ingressen till ämnesplanen står: ”med hjälp av skönlitteratur ... lär hon [människan] känna sin omvärld, sina medmänniskor och sig själv”. Ett sådant *förståelseperspektiv*, som man kan kalla det, står i centrum för avsnittet om ämnets syfte vad gäller litteraturdelen:

Eleverna ska ges möjlighet att i skönlitteraturen se såväl det särskiljande som det allmänmänskliga i tid och rum. Undervisningen ska också leda till att eleverna utvecklar förmåga att använda skönlitteratur ... som källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar. Den ska utmana eleverna till nya tankesätt och öppna för nya perspektiv.

Ämnets mål (rubriken ”Undervisningen i ämnet svenska ska ge eleverna förutsättningar att utveckla följande”) handlar mer om handfasta kunskaper om än ganska allmänt beskrivet:

5. Kunskaper om centrala svenska och internationella skönlitterära verk och författarskap samt förmåga att sätta in dessa i ett sammanhang.
6. Kunskaper om genrer samt berättartekniska och stilistiska drag, dels i skönlitteratur från olika tider, dels i film och andra medier.
7. Förmåga att läsa, arbeta med och reflektera över skönlitteratur från olika tider och kulturer författade av såväl kvinnor som män samt producera egna texter med utgångspunkt i det lästa.

Det som står i syftesdelen ska ligga till grund för målen och ämnet i sin helhet, enligt kommentardelen och t.ex. Skolverkets bok *Gymnasieskola 2011*. Det mänskliga förståelseperspektiv som tas upp i syftesdelen ska därför genomsyra litteraturstudierna i sin helhet. Dessutom speglar det läroplanens (för hela gymnasiet) inledande kapitel om skolans värdegrund och uppgifter samt övergripande mål och riktlinjer. Slutligen kan man säga att det ligger i litteraturens natur att framställa, gestalta och skildra mänskliga situationer, upplevelser, tankar, föreställningar etc, varför litteraturundervisningen naturligen bör ägnas åt sådant. (Böckerna *Gymnasieskola 2011* och *Läroplan för gymnasieskolan 2011, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen* finns att ladda ned från Skolverket.)

Litterära mästerverk genom tiderna är avsiktligt skriven med fokus på det mänskliga (och den litterära gestaltningen) snarare än det rent litteraturhistoriska. Ramen är litteraturhistorisk och boken tar givetvis upp litteraturhistorisk kunskap, men innehållet fångar genomgående det mänskligt intressanta, de frågor som människan ställs inför såsom människa: liv och död, sig själv, samliv, samhällsliv, värderingar, världsbild och mycket annat.

Bokens skildring av litteraturen utmanar också invanda tankesätt och öppnar för nya perspektiv. Alla författare har t.ex. inte kommit med ”fina” tankar och idéer: de grekiska tragödnerna målar upp de mest fasansfulla händelser, och många i dag skulle knappast se deras tragedier som en moraliskt rättvis bild av världen; många författare fascinerar av kriget och visar på krigshets och en romantiserande bild av krig; otrohet florerar i böcker; olika former av rasism finns i litteratur från alla världens hörn. Men många författare (ibland samma som skildrar sådant som de flesta ser som fel eller hemskt i dag) utmanar företeelser på ett sätt som många skulle uppskatta i dagens Sverige; flera utmanar orättfärdig makt, vissa tar upp en unken kvinnoyn, många luftar och ifrågasätter fördomar, andra åter kritiserar en uppenbart dålig syn på undervisning och fostran. Ibland görs det dock på ett problematiskt sätt. Vem i dag är t.ex. villig att tycka att baronen i *Jeppe på berget* genomför ett rättfärdigt experiment på Jeppe, även om syftet är gott? Sådana problem ger både tankeställare och nya perspektiv, en vidare förståelse. *Litterära mästerverk genom tiderna* väjer inte för att ta upp alla sidor av mänskliga problem för att främja diskussioner som kan utmana etablerade tankesätt och gynna ett kritiskt tänkande. Dessutom kan sägas att i synnerhet litteratur från andra kulturer borde kunna vidga ens invanda perspektiv. Boken ägnar en relativt stor del (50 sidor) åt litteraturen utanför Europa och USA.

Kursen Svenska 1

Centralt innehåll

- Skönlitteratur, författad av såväl kvinnor som män, från olika tider och kulturer.
- Centrala motiv, berättarteknik och vanliga stildrag i fiktivt berättande, till exempel i skönlitteratur och teater samt i film och andra medier.

Kunskapskrav betyg A

Eleven kan översiktligt återge innehållet i några centrala svenska och internationella skönlitterära verk och annat berättande. Eleven reflekterar också över innehåll och form med hjälp av några berättartekniska och stilistiska begrepp. Dessutom kan eleven utförligt redogöra för några samband mellan olika verk genom att ge exempel på gemensamma teman och motiv. Eleven återger några iakttagelser, formulerar välgrundade och nyanserade egna tankar med utgångspunkt i berättandet samt relaterar innehållet i berättandet på ett relevant sätt till allmänmänskliga förhållanden.

Det står tillsynes lite om skönlitteratur i kursplanen *Svenska 1* jämfört med andra inslag och moment. Men enligt kommentardelen betonas litteraturen mer än i den tidigare kursplanen, och fördelningen mellan språk- och litteraturstudier ska vara rätt jämn. Kommentardelen är i och för sig något motstridande; det står t.ex. också att tyngdpunkten ligger på muntlig och skriftlig kommunikation, vilket jag tolkar som språkligt hantverk mer än litterära studier.

Om litteraturstudiernas inriktning säger kommentardelen att fokus ska ligga på ”det allmänmänskliga i tid och rum” snarare än samhällsperspektivet och det vetenskapliga perspektivet som kommer i de senare kurserna. Det centrala innehållet anvisar tydligt att inte bara nutida litteratur ska studeras, och där tas också litterära verknytningsmedel upp: motiv, berättarteknik och stildrag. För att kunna uppnå kunskapskraven för betyget A förutsätts ganska avancerade litteraturstudier, något som undervisningen måste möjliggöra. Vad som menas med allmänmänskligt förklaras i kommentardelen:

Allmänmänskliga förhållanden är förhållanden som människor kan förstå och identifiera sig med, oberoende av tid och rum. Det kan handla om existentiella frågor om liv och död, kärlek och relationer, sorg, utanförskap eller godhetens och ondskans natur, ämnen som handlar om hur det är att leva som människa – och den erfarenheten delar vi alla. Att lyfta fram dessa och andra allmänmänskliga teman bidrar till en förståelse för att likheterna mellan människor är större än skillnaderna.

Såvida läraren inte gör en kronologisk genomgång av litteraturhistorien genom alla tre kurserna med början i kurs 1 är *Litterära mästerverk genom tiderna* inte lämplig som huvudbok för kursens litteraturdel. Däremot är den klart användbar som exempelfall och referensbok; elever och lärare kan använda boken för att studera bestämda författare, vissa motiv, exempel på berättarteknik etc.

Kursen Svenska 2

Centralt innehåll

- Svenska och internationella författarskap, såväl kvinnliga som manliga, och skönlitterära verk, vilket även inkluderar teater samt film och andra medier, från olika tider och epoker. Dansk och norsk skönlitteratur, delvis på originalspråk. Relationen mellan skönlitteratur och samhällsutveckling, dvs. hur skönlitteraturen har formats av förhållanden och idéströmningar i samhället och hur den har påverkat samhällsutvecklingen.
- Skönlitterära verkningssmedel. Centrala litteraturvetenskapliga begrepp och deras användning.

Kunskapskrav betyg A

Eleven diskuterar översiktligt stil, innehåll och bärande tankar i skönlitterära verk och författarskap från olika tider och epoker utifrån några få centrala litteraturvetenskapliga begrepp. Eleven ger exempel på litterära verkningssmedel, resonerar nyanserat om dessa och diskuterar utförligt och nyanserat hur de skönlitterära verken förmedlar idéer och känslor samt sätter dessa verk och författarskap i relation till förhållanden och idéströmningar i samhället.

Här är samhällsperspektivet tydligt, och det finns en koppling till historien genom begrepp som epoker, idéströmningar och samhällsutvecklingen. Även om inte ordet historia står i ämnesplanen tycks en sedvanlig litteraturhistorisk ordning skina igenom. Men eftersom det inte står något om kronologisk uppläggning torde läraren själv få avgöra hur litteraturstudierna ska struktureras. Här understryks förutom diverse svenska och internationella verk även norsk och dansk litteratur, delvis på originalspråk.

Litterära verkningssmedel betonas; kommentardelen definierar det som ”berättartekniska och stilistiska medel som har betydelse för det intryck texten gör på läsaren. Exempel är metaforik, symbolik, rytm och meter.” Vilka centrala litteraturvetenskapliga begrepp som avses nämns inte, men kanske syftar kursplanen bl.a. på det som står under genrer tidigare i kommentardelen, nämligen genrer i betydelsen prosa, poesi och dramatik (och dess underavdelningar förstås: komedi, tragedi, roman etc). Troligen åsyftas även sådant som litterära epoker och stilar som romantik, realism, barock, modernism etc liksom stilistiska begrepp. Men i och med att det inte står tydligare torde läraren kunna tolka det på valfritt (men lämpligt) sätt. Att det skulle röra sig om litteraturvetenskaplig metodik är däremot tveksamt.

Viktigast för litteraturstudierna är således att eleverna å en sidan ges möjlighet att förklara litteraturhistoriska delar översiktligt (epokerna med bärande tankar, stilar, genrer, författarskap m.m.), å andra sidan ges möjlighet att beskriva, förklara och diskutera förhållandet mellan skönlitteraturen och samhället i olika tider och epoker, hur idéer och känslor gestaltas i verken samt hur litterära verkningssmedel har använts i olika tider. Det måste undervisningen göra för att leva upp till de högt ställda kraven i betyget A.

Litterära mästerverk genom tiderna lever i högsta grad upp till de kraven. Boken lägger stor vikt vid förhållandet mellan litteratur och samhällsutvecklingen med dess idéströmningar, och den redogör noggrant för det mänskliga i den processen, hur människors känslor och idéer gestaltas. Boken ägnar också mycket utrymme åt litterära verkningssmedel, dels allmänt genom att förklara vad som gör författare och verk bra och intressanta, dels konkret genom att beskriva hur berättarteknik och stilar används av författare. En relativt stor del av boken ägnas dessutom åt norsk och dansk litteratur med flera citat på originalspråken.

Kursen Svenska 3

Centralt innehåll

- Skönlitterära texter, författade av såväl kvinnor som män, inom genrerna prosa, lyrik och dramatik. Litteraturvetenskapligt inriktad analys av stilmedel och berättartekniska grepp. Litteraturvetenskapliga begrepp och verktyg.

Kunskapskrav betyg A

Eleven kan göra en fördjupad, utförlig, träffsäker och nyanserad textnära litterär analys av ett tema, en genre eller ett författarskap ur flera perspektiv. I analysen använder eleven med säkerhet litteraturvetenskapliga begrepp och verktyg samt ger stöd för sin tolkning genom väl valda belägg från texterna.

Nytt för Gy 2011 är att kursen *Svenska 3* (tidigare Svenska C) är på 100 poäng och att skönlitteratur utgör en viktig del av kursen. Enligt kommentardelen ska fördelningen mellan språk- och litteraturmoment vara rätt balanserad (fastän kursen innehåller så tunga språkliga delar). Det som berör skönlitteratur är klart avancerat.

Här märks en klart vetenskaplig fördjupning jämfört med *Svenska 2*. Kommentardelen ger inga förtydliganden, men det är rätt uppenbart vad som avses. Kursen ska behandla de olika genrerna och visa hur en litteraturvetenskaplig analys görs, främst avseende litterära verkningsmedel (stilmedel, berättarteknik o.d.). Viss litteraturvetenskaplig metodik tycks utgöra ett inslag. Fraserna ”ur flera perspektiv”, ”med säkerhet” och ”väl valda belägg” i kunskapskraven röjer nämligen ett avancerat krav på analys. Ett exempel kunde vara att eleven ska kunna analysera t.ex. Stagnelius poesi utifrån biografi, idéer, epoken och hans speciella stil samt belägga det genom lämpliga och klagörande diktexempel.

Litterära mästerverk genom tiderna är främst användbar för kursen i de fall läraren följer en kronologisk uppläggning genom kurserna 1, 2 och 3, eller kanske 2 och 3. Men även då läraren är färdig med den litteraturhistoriska översikten i kurs 2 är boken till användning, som exempelfall och referensbok. Dess rätt digra genomgångar av många författarskap och verk fungerar som klagörande exempel, inspiration och bas för större analyser. Tilltagna genomgångar görs av bl.a. Homeros, Vergilius, isländsk saga, Dante, Hafiz, Murasaki, Rabelais, Cervantes, Shakespeare, det franskklassiska dramat, Stiernhielm, Voltaire, Bellman, Holberg, Rousseau, Goethe, Novalis, Stagnelius, Balzac, Zola, Baudelaire, Dostojevskij, Rimbaud, Ibsen, Strindberg, Lagerlöf, Fröding, Kafka, Ekelöf och Blixen. Och bokens inledningar till olika epoker och delperioder är viktig baskunskap för att kunna göra en fullvärdig analys av ett författarskap, en genre eller ett tema.

Kursen Litteratur

Litterära mästerverk genom tiderna är knappast användbar som huvudbok för kursen, men den är klart bruklig som referensbok eller uppslagsbok, ungefär som i kursen *Svenska 3*. Särskilt bokens rätt digra genomgångar av ett stort antal författarskap (se *Svenska 3* ovan) är en bra bas för de analyser kursen föreskriver. Eftersom skönlitteratur är kursens självklara innehåll kommenteras inte kursplanen här.